

In het spoor van de camino

PAUL POST

In het spoor
van de
camino

Nieuwe pelgrimspaden in Nederland

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:

Fonds Maria Boersen

© 2024 Paul Post | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Boekverzorging: Elgraphic

ISBN 978 94 6471 306 0

NUR 502

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

1. Inleiding 7
 2. Nieuwe pelgrimspaden 13
 3. 'It's the camino, stupid ...' 17
 4. Pelgrims zonder God? 25
 5. De opmerkelijke omslag van bedevaart naar pelgrimage 32
 6. 'Heidense' pelgrimages 40
 7. Pelgimspaden en hun 'makers' 47
 8. De pelgrim-wandelaar in een web van paden 54
 9. Pelgrimeren met een missie 59
 10. Profiel van nieuwe pelgrimspaden en de stem van de
de pelgrim 67
- Nieuwe pelgrimspaden in Nederland: een overzicht 73
- Verder lezen 99
- Bronnen per hoofdstuk 103
- Fotoverantwoording 109

I

Inleiding

Pelgrimage dynamiek

Over pelgrimeren wordt graag gezegd dat het van alle tijden en culturen is. Dat moge in algemene zin misschien zo zijn, maar die stelling mag niet de indruk wekken dat op pelgrimstocht gaan steeds een zelfde soort rituele praktijk is. Integendeel, pelgrimage verandert voortdurend van vorm en inhoud en in elke periode en cultuur worden nieuwe repertoires van pelgrimeren ontwikkeld.

Zo'n innovatie vindt nu onder onze ogen (en voeten) plaats. Met name de laatste tien jaar ontstaan paden en routes die zich sieren met het predicaat 'pelgrimspad' of 'pelgrimswandeling'. Hoewel we nog midden in de opkomst en vestiging van deze pelgrimage-innovatie zitten, verdient het fenomeen beslist nadere aandacht. Het laat namelijk heel concreet iets zien van actuele religieuze en rituele dynamiek.

Pelgrimage opnieuw uitvinden

De afgelopen twee coronajaren 2020-2021 voerde de Camino Academie twee projecten uit waarin de opkomst van die nieuwe pelgrimspaden werd onderzocht. Als motto voerden we: 'Pelgrimage opnieuw uitvinden'. Eerst werd de Nederlandse situatie

verkend en erna Europa. We deden verslag van onze bevindingen in tekst (via twee *Camino Cahiers*), via ‘expert meetings’ en via een serie interviews met betrokkenen in binnen- en buitenland via YouTube. Ook werd aan de uitkomsten van de projecten een rubriek gewijd in de *Jacobsstaf*, het blad van het Nederlands Genootschap van Sint Jacob. Van verschillende kanten was er de vraag om van deze rubriek een boekje samen te stellen. Het resultaat daarvan ligt nu voor u. Ik bewerkte de afzonderlijke bijdragen licht. In tien (deze inleiding meegeteld) korte hoofdstukjes wil ik ingaan op enkele achtergronden van de opkomst van nieuwe pelgrimspaden die in mijn ogen het beeld scherper stellen. Achtereenvolgens betreft het naast enige basisinformatie over nieuwe pelgrimsroutes de rol van de camino, van religie, de omslag van bedevaart naar pelgrimage, ‘heidense’ pelgrimages, de ‘makers’ van die nieuwe routes, pelgrimspaden als onderdeel van een breder web van routes, wegen en paden, en ‘pelgrimsactivisme’. Als afsluiting probeer ik een samenvattende typering van die nieuwe paden te geven met perspectief voor verder onderzoek.

Wat is precies een pelgrimspad?

Hoewel ik het verschijnsel pelgrimspad graag onbevangen en open benader, is een kort woord over omschrijving (definitie is beslist een te groot woord hier) op zijn plaats.

Allereerst zie ik momenteel een beweging van bedevaart naar pelgrimage. In een apart hoofdstuk kom ik daar nog op terug, maar nu al poneer ik de stelling dat nieuw opkomende pelgrimspaden voor een belangrijk deel kunnen worden gekenschetst als een beweging van bedevaart naar pelgrimage. Heel kort door de bocht gezegd staat bij een bedevaart de (heilige) plaats centraal en bij pelgrimage eerder de weg ernaartoe. Het accent verschuift dus van plaats naar weg.

In bedevaart/pelgrimagestudies werd bij het omschrijven van

wat nu precies een bedevaart/pelgrimage is vaak uitgegaan van de (heilige) plaats. In het grote lexiconproject *Bedevaartplaatsen in Nederland* (BiN) kwamen de coördinatoren en redacteurs van het project tot een vijftal criteria voor een bedevaartplaats die indirect ook voor pelgrimage gelden. In het spel zijn steeds: (a) een heilige locatie, (b) bezoeken van die plek uit religieuze motivatie met bijbehorende devotie, (c) een bepaald cultusobject, (d) een traditie met vaste elementen zoals een feestdag, en (e) bezoekers die een bepaalde grensoverschrijdende afstand afleggen (mentaal en geografisch).

Voor onze verkenning van nieuwe pelgrimsroutes spelen die genoemde criteria van het BiN-project nauwelijks een rol. Ik laat wat een pelgrimage is in eerste instantie afhangen van wat zich als pelgrimage aandient, wat door mensen die erbij betrokken zijn zo beschouwd wordt. Die mensen zijn vaak de stichters of de organisatie die een pelgrimspad beheert. Maar het kan ook gaan om de media die aandacht geven aan een pad, of de pelgrims die de route lopen. Heel simpel gesteld is een pelgrimage dat wat als pelgrimage wordt benoemd en ervaren. Een route, een wandeling is een pelgrimspad als het als pelgrimage wordt benoemd of ervaren.

Door die benoeming van een route of pad als pelgrimage komt een bepaald profiel, een bepaalde set van 'kwaliteiten' in beeld die dat label meer gezicht geven. In het slothoofdstuk probeer ik die eigenschappen bij elkaar te brengen. Ik vermijd in dit verband liever de veelgebruikte kwalificatie van pelgrimeren als 'wandelen met een plus'. Dat kan een in mijn ogen misplaatste arrogantie oproepen, als zou een pelgrimspad boven andere wandelroutes staan. Ook andere wandelroutes kunnen door een bepaalde themastelling 'een plus' bezitten. Als we de kwaliteiten van een pelgrimspad op een rij zetten zal blijken dat een groot deel ervan ook opgaat voor wandelroutes die zich niet tooien met dat predicaat 'pelgrimage'. Het gaat om kruisende wegen, wandelpaden en pelgrimsroutes kruisen, ontmoeten elkaar, trek-

ken een eind met elkaar samen op, en gaan ook weer ieder hun eigen weg.

Ik zie af van een indeling of classificatie van pelgrimspaden. Er zijn lange en korte paden, binnenlandse en grensoverschrijdende, paden gericht op groepen en op individuele pelgrims, permanente en incidentele routes, paden die lopen van A naar B en van A naar A. Alle varianten komen in beeld.

Op de religieuze of spirituele component van pelgrimage kom ik ook apart terug. Vooralsnog ben ik ook hier open en terughoudend bij het geven van criteria. Dat heeft onder andere te maken met het feit dat ik me in dit boekje sterk richt op de paden en niet op de lopers, de pelgrims. In het slothoofdstuk (10) geef ik uitdrukkelijk aan dat in pelgrimagestudies de stem van de pelgrim node wordt gemist. Dat geldt ook voor studies die voor motieven van pelgrims allerlei typologieën ontwikkelen zoals een schaal met aan de ene kant de 'religieuze pelgrim' en de andere kant de 'toeristische pelgrim'. Of nog weer genuanceerder: de 'religieuze toerist' en de 'toeristische pelgrim'. Het thema van 'de pelgrim en toerist' waaraan ik graag reflecties wijdde en wijd blijft grotendeels buiten beeld, zoals ook profielomschrijvingen van de 'moderne pelgrim' achterwege blijven. Indirect zijn daarvoor in mijn verkenningen zeker bouwstenen te vinden, maar de zoektocht naar wat nu een 'moderne pelgrim' is vraagt echt om een andere insteek, een waar de stem van de pelgrim klinkt.

Hoezo nieuw?

Om de actuele trend van het ontstaan van allerlei pelgrimspaden aan te duiden gebruik ik steeds het bijvoegsel 'nieuw'. Daarmee wil ik aangeven dat het gaat om iets wat er eerder niet was, of nog niet lang is. In het geval van pelgrimage krijgt het bijvoegsel een extra lading omdat vaak, zoals we zullen zien, die nieuwe paden zich juist graag beroepen op historische wortels, ze pretenderen oud, historisch, traditioneel te zijn. In bijna alle gevallen is die

claim ten onrechte, is er sprake van een verzonnen verleden. Maar dat beroep op het verleden is wel weer een belangrijk element van die nieuwe pelgrimspaden. In dat opzicht moet het label ‘nieuw’ dus bellen doen rinkelen. Is nieuw altijd wel zo nieuw?

Voor mijn verkenningen blijft als startpunt staan dat het om *nieuwe* paden gaat in de zin van recent ontwikkeld en ontstaan. De opkomst van die nieuwe paden ligt wat mij betreft in de jaren negentig van de vorige eeuw als overal in Europa de camino op grote schaal wordt herontdekt en opnieuw wordt toegeëigend. Lange-Afstand-Wandelpad (LAW) 7, het *Pelgrimspad* is een van de eerste Nederlandse nieuwe paden (deel II, Den Bosch – Maastricht, of beter: Visé, stamt uit 1994).

Ik onderstreep nogmaals dat ik de pelgrimspaden als uitgangspunt neem. In het onderzoek dat aan dit boekje ten grondslag ligt stonden die paden steeds centraal. Interviews maakten deel uit van het onderzoek, maar dan in eerste instantie met de ontwikkelaars van nieuwe pelgrimspaden en niet met de lopers op die paden. In het slothoofdstuk zal ik aangeven dat daar met name perspectief voor verder onderzoek ligt.

Opzet

Bij de opzet van dit boekje hield ik de volgorde van de genoemde rubriek in de *Jacobsstaf* aan en zette de bronvermeldingen en leestips bij elkaar achter in het boekje.

In mijn verkenningen komen steeds concrete pelgrimspaden ter sprake. Doorgaans gaat het daarbij om Nederlandse paden, maar omdat die nieuwe paden een Europees verschijnsel zijn verwijs ik ook voor een bredere context naar Europese routes.

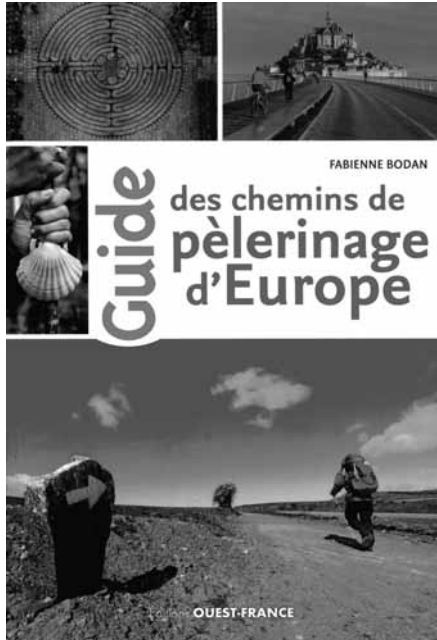
Aan het slot voeg ik een lijst toe van (een deel van) de Nederlandse pelgrimspaden die ik op het spoor kwam (stand van zaken 2024). Samen met Peter Jan Margry willen we het onvolprezen *Beveertplaatsen in Nederland* als online database (BIN/BOL), inmid-

dels ondergebracht bij het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen (KDC), graag voeden met data over deze nieuwe pelgrimsroutes zodat ook daar de omslag van bedevaart naar pelgrimage, van plaats naar route, zichtbaar wordt.

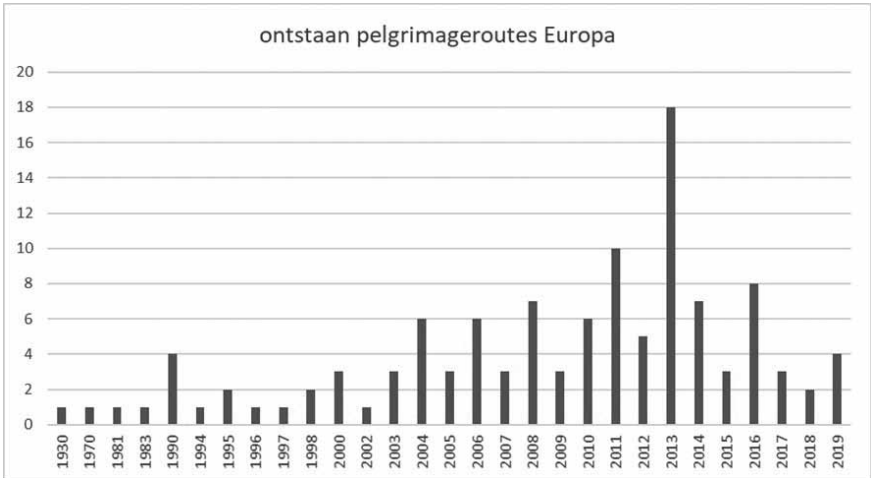
2

Nieuwe pelgrimspaden

Het werd de laatste jaren al door velen opgemerkt: er ontstaan in ons land vooral buiten de Randstad allerlei nieuwe wandel- en ook wel fietsroutes die zich sieren met het label ‘pelgrimspad’ (of ook pelgrimsroute, pelgrimswandeling). Dat verschijnsel komt aarzelend op gang vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw, maar zet sterk door vooral na ca. 2015. Zo ontstonden er inmiddels tal van pelgrimspaden en -wandelingen in Nederland, zoals het *Hilligenpad*, het *Jabikspaad*, de *Walk of Wisdom*, *camini's* in Zuid-Limburg, de *Camino Brabant*, het *Gelukki-gerwijspad*, *Via Coriovallum*, *Wegen met Zegen* et cetera. Inmiddels heb ik een dossier van meer dan honderdzestig van die nieuw opgekomen pelgrimspaden. Voor een actuele impressie van zaken (maart 2024) verwijs ik naar de bijlage in dit boekje.

1. Voorplat F. BODAN: *Guide des chemins de pèlerinage d'Europe*.

2. *Overzicht ontstaansdata pelgrimsroutes in Europa naar: Fabienne BODAN: Guide des chemins de pèlerinage d'Europe. Van 116 'chemins/routes' geeft zij een datum van ontstaan. Vaak betreft het hier een 'vanaf' datum omdat het uitzetten van een route vaak een meerjarige onderneming is.*

Die nieuwe pelgrimspaden beperken zich niet tot ons land, ze zijn onmiskenbaar een Europees fenomeen. Via uiteenlopende bronnen kunnen we een beeld van die Europese paden vormen. Wandelgidsen, websites en andere overzichten en beschrijvingen van pelgrim-wandelroutes en *-trails* overall in Europa geven een beeld van het ontstaan, de ontwikkeling en populariteit van die nieuwe paden. Twee van die gidsen en overzichten noem ik hier apart.

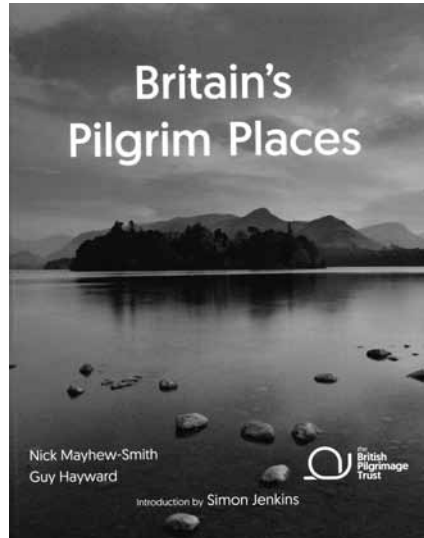
De Franse (internet)journaliste Fabienne Bodan stelde twee grote gidsen met actuele pelgrimsroutes samen, eerst een voor de hele wereld (2018, 800 'chemins' in vijf continenten), en erna een voor Europa (2019, 800 paden in 28 landen) (afb. 1). Wel merk je bij nadere bestudering dat de grote greep, heel Europa, de hele wereld, nadelen heeft. Het is uiteraard onmogelijk alle routes en situaties in alle hoeken van Europa, laat staan de wereld, uit eerste hand te documenteren (hoewel ze heel wat afgelopen heeft!). Veel data ko-

3. Voorplat N. MAYHEW-SMITH & G. HAYWARD: *Britain's pilgrim places: The first complete guide to every spiritual treasure.*

men uit uiteenlopende secundaire bronnen. Zo kent Nederland bij Bodan 15 pelgrimspaden waarvan 9, zoals ook bij veel andere landen, zogenoemde 'aanloopspaden' van de camino zijn. Het *Pieterpad* wordt als pelgrimspad gezien (waarschijnlijk door 'Pieter' als een verwijzing naar de heilige Petrus te zien en niet primair als plaatsaanduiding van start- en eindpunt: Pieterburen en Pietersberg) zoals ook de GR 5, de route Maastricht – Schengen.

Ondanks alle beperkingen is er interessante informatie te destilleren uit deze Europagids. Zo kan men, met de nodige slagen om de arm, een beeld vormen van de periode van ontstaan (afb. 2). In algemene zin zie ik een bevestiging van het beeld dat we ook in ons Nederlandse Camino Academie-project over nieuwe pelgrimspaden zagen: veel pelgrimroutes komen op vanaf 1990 met een duidelijke groeispurt vanaf ca. 2013 (in ons land vooral na 2015).

Een andere, qua vormgeving en omvang nauw aan Bodan verwante gids is de prachtig uitgegeven *Britain's Pilgrim Places* van Nick Mayhew-Smith en Guy Hayward (2020). Deze gids (afb. 3) is een samenwerkingsproject met de in 2014 opgerichte British Pilgrimage Trust (voortaan: BPT, opgericht door William Parson en de coauteur van de gids, Guy Hayward). De gids is ingedeeld in regio's. Per streek worden eerst de belangrijkste pelgrimspaden gepresenteerd (met goede kaarten) met erna een ruim geïllustreerde be-

schrijving van de heilige plaatsen in de betreffende regio. De ‘gallery’ op de site van de BPT noemt 147 pelgrimsroutes (de openingspagina van de BPT-site spreekt van toegang tot meer dan 200 routes, de gids zelf noemt op p. 5 ca. 100 pelgrimsroutes en meer dan 600 pelgrimsplaatsen).

Wandelcultuur:kruisende wegen

Als we kijken naar de achtergronden van de opkomst van dit pelgrim-wandelen signaleer ik allereerst een verband met de sterk opgekomen wandelcultuur in ons land en Europa. Ik spreek graag van kruisende wegen: de weg van het wandelen kruist en ontmoet die van het pelgrimeren. En vandaar ook de term ‘wandel-pelgrim’ en ‘pelgrim-wandelen’ (met excuus aan de fietsers).

De opgekomen wandelcultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw in ons land krijgt meer en meer een thematisering: naast bier-, bollen-, industrieel erfgoed-, molen-, klompen-, laarzen-wandelingen komen er routes die zich profileren met het thema pelgrimeren, of met heiligen of oude bedevaartplaatsen. LAW 7 (een langeafstandswandelroute met de bekende wit-rode markering) is een bekend vroeg voorbeeld van deze trend. LAW 7 is het *Pelgrimspad* dat is opgezet in twee delen vanaf 1994.

In Noorwegen is de opkomst van Olavspaden een goed voorbeeld. In de context van de sterk opgekomen wandel- en trekcultuur in Scandinavië ontstaan routes die (liefst langs ‘herontdekte historische’ trajecten) voeren naar het graf van de heilige Olav in Trondheim. En in de UK sluit het werk van de genoemde BPT direct aan op de enorm populaire *trail-* en *hike-*cultuur aldaar. Een van de grootste trendsettende BPT-projecten is *The Old Way* van Southampton naar Canterbury, die graag met de *Camino (Francés)* wordt vergeleken.

Naast die wandelcultuur speelt vooral ook de invloed van de *camino* een sleutelrol in de opkomst van nieuwe pelgrimspaden in Europa.